

Kinga ORZEŁ-DEREN

ORCID 0000-0002-2772-3087

*Uniwersytet Komisji Edukacji Narodowej
w Krakowie*

Na pograniczu kultur

Edukacja dzieci romskich w wielokulturowym kontekście polskiej szkoły

Abstract: On the border of cultures: Education of Roma children in the multicultural context of Polish school

This article focuses on analyzing the situation of Roma children in the Polish education system, considering the challenges and opportunities arising from a multicultural context. The goal is to understand the role and place of Roma children in education, identifying barriers and facilitators to their integration. It attempts to show how the Polish education system is handling integration of Roma children by identifying key barriers and highlighting best practices and strategies that can support this process.

Keywords: Roma, Roma children, challenges, culture, multiculturalism, integration, strategies, borderlands

Słowa kluczowe: Romowie, dzieci romskie, wyzwania, kultura, wielokulturowość, integracja, strategie, pogranicza

Wprowadzenie

Integracja dzieci romskich stanowi jedno z kluczowych wyzwań dla wielu krajów europejskich, w tym Polski. Wielokulturowość systemu edukacyjnego, rozumiana jako współistnienie i wzajemne oddziaływanie różnych kultur i tradycji, stanowi zarówno wyzwanie, jak i szansę na rozwój społeczeństwa otwartego i tolerancyjnego. Edukacja wielokulturowa to model działań edukacyjnych

[...] uwzględniający potrzeby różnych grup kulturowych zamieszkujących w określonym środowisku, motywujących ich do aktywnego uczestnictwa. Szczególnie zwraca się uwagę na rolę szkoły, która powinna wypracować programy nauczania i wychowania wielokulturowego, któ-

re odnosiłyby się do poszanowania zróżnicowania etnicznego i kulturowego (Nikitorowicz, 2007, s. 265).

Integracja dzieci romskich nierozzerwalnie wiąże się z dążeniem do równości edukacyjnej, a w szerszym ujęciu — do integracji społecznej. Sukces w tej dziedzinie zależy od gotowości systemu edukacyjnego do adaptacji i wprowadzenia zmian, które uwzględniają różnorodność kulturową i społeczną wszystkich uczniów

[...] w środowisku mieszanym, w którym występuje wyraźna tendencja do łączenia, czyli syntezy, tworzenia nowej, szerszej od dotychczasowej tożsamości kulturowej grup, stwarza możliwość przekroczenia barier religijnych, językowych czy rasowych (Palczyński, 2007, s. 47–48).

Cele te można osiągnąć przez edukację opartą na wzajemnym szacunku, zrozumieniu i akceptacji różnic, co w dłuższej perspektywie przyczyni się do budowania społeczeństwa bardziej otwartego i inkluzywnego.

Zadania edukacji wielokulturowej wynikają z dostosowania szkolnictwa do zjawiska wielokulturowości, a zadania edukacji międzykulturowej polegają na wychowaniu do wielokulturowości, wyjściu jej naprzeciw (Nikitorowicz, 2007, s. 322).

Rola i miejsce dzieci romskich w polskim systemie edukacji w kontekście wielokulturowości to temat wielowymiarowy, który dotyka zarówno kwestii integracji, jak i inkluzji. System edukacyjny w Polsce stoi przed wyzwaniem, którym jest zapewnienie równego dostępu do edukacji dla dzieci z różnych środowisk etnicznych, kulturowych i społecznych, w tym dla dzieci romskich.

Rodzinę wielokulturową można zdefiniować jako rodzinę, której członkowie deklarują przynależność do co najmniej dwóch różnych grup kulturowych o etnicznym charakterze i współodziaływanie w obszarze jej aktywności dwóch różnych kultur (Sowa-Behtane, 2018, s.142).

Edukacja wielokulturowa ma na celu promowanie zrozumienia, tolerancji i dialogu międzykulturowego. Wdrażanie tej koncepcji w praktyce edukacyjnej może przyczynić się do większej integracji dzieci romskich przez uwzględnienie ich języka, historii i kultury w programie nauczania. Wprowadzenie tych elementów do może również przyczynić się do lepszego zrozumienia i akceptacji tej grupy etnicznej wśród uczniów nieromskich, a także wzmocnić poczucie tożsamości wśród dzieci romskich.

Jedną z głównych trudności jest znalezienie równowagi między integracją dzieci romskich a zachowaniem ich tożsamości kulturowej. Wymaga to nie tylko zapewnienia dostępu do nauki na równych warunkach, ale również uwzględnienia specyfiki kulturowej, językowej i społecznej Romów. Oznacza to, że szkoły i nauczyciele powinni być przygotowani do pracy w środowisku wielokulturowym, rozumiejąc i szanując różnice między uczniami. Efektywna integracja

dzieci romskich wymaga zastosowania zintegrowanych strategii, które obejmują: indywidualne podejście do ucznia, współpracę ze społecznością romską, profesjonalne szkolenia dla nauczycieli z zakresu edukacji wielokulturowej oraz rozwój programów edukacyjnych uwzględniających kulturę romską.

[...] edukacja międzykulturowa daje szansę na pełną aktywizację w procesie uczenia zarówno nauczyciela, jak i samego ucznia. Wymaga bowiem wyjścia naprzeciw innym, wyjaśniania obcości i konfliktów, podejmowania inicjatyw w poznawaniu innych kultur, formułowania wniosków, samodzielnego dochodzenia do źródeł wiedzy, radzenia sobie z obcością i akceptowania inności. Walorem wychowawczym tego typu działań jest dostrzeganie różnorodności świata, znajdowanie tego, co łączy, a nie musi dzielić. Prowadzi to w rezultacie do formowania postaw dzieci i młodzieży, które mogą rozstrzygnąć w przyszłości wiele kwestii spornych i zapobiec wielu konfliktom (Dobrowolska, 2009, s. 61).

Dzieci romskie w polskim systemie edukacyjnym napotykać jednak na liczne bariery. Do najważniejszych z nich należą: bariery językowe, stereotypy i dyskryminacja, trudności ekonomiczne, a także brak wystarczającego wsparcia zarówno w szkole, jak i w domu. Przewyciężenie tych barier wymaga wspólnych działań nauczycieli, administracji szkolnej, rodziców i samych uczniów, a także wsparcia ze strony administracji publicznej. Mimo pewnych postępów, takich jak programy wsparcia edukacyjnego i integracyjnego, nadal istnieją znaczące różnice w osiągnięciach edukacyjnych między dziećmi romskimi a ich rówieśnikami.

Rola dzieci romskich w systemie edukacji może zostać wzmocniona przez praktyczne działania, takie jak m.in.: programy mentorskie i wsparcie edukacyjne czy szkolenia dla nauczycieli z zakresu różnorodności kulturowej i metodyk nauczania dostosowanych do potrzeb uczniów z różnych środowisk. Niezwykle istotna wydaje się również współpraca szkoły ze społecznościami romskimi oraz organizacjami pozarządowymi działającymi na rzecz Romów, aby lepiej zrozumieć ich potrzeby i oczekiwania. Nie można pominąć również włączania rodziców romskich do życia szkolnego, co może przyczynić się do zwiększenia zaangażowania w edukację ich dzieci.

Romowie. Tło historyczne i kulturowe

Romowie są największą mniejszością etniczną w Europie, a ich obecność na terenie Polski datuje się od XV w. Historia ta jest pełna okresów marginalizacji i dyskryminacji, co wpłynęło na obecną sytuację społeczno-ekonomiczną Romów, w tym na dostęp do edukacji.

Wielkość populacji romskiej ocenia się różnie, w zależności od tego, czy posługujemy się danymi pochodzącymi ze spisów powszechnych, czy też szacunków naukowców lub działaczy romskich. Dwie trzecie europejskiej populacji Romów zamieszkuje Europę Środkowo-

Wschodnią, w tym Półwysep Bałkański. W państwach, w których prowadzi się statystyki narodowościowe, liczbę Romów w kontekście ostatnich opracowanych i dostępnych spisów powszechnych można ocenić na niespełna 1,5 mln, z czego 535 tys. mieszka w Rumunii, 371 tys. — w Bułgarii, 190 tys. — na Węgrzech, 91 tys. — w Serbii, 90 tys. — na Słowacji, 54 tys. — w Macedonii czy 47 tys. na Ukrainie (Janusz, 2011, s. 110–235).

Przybycie Romów na tereny dzisiejszej Polski wiąże się z ich wielką migracją z Indii, którą datuje się na około tysiąc lat temu. Pierwsze pisemne ślady obecności Romów na terenie Polski pochodzą z 1401 r. z ziem dzisiejszej Białorusi:

Najstarsza wzmianka historyczna odnotowująca nazwę mającą związek z Cyganami pochodzi z 9 listopada 1401 r. Została ona zawarta w księgach radzieckich (rady miejskiej) Kazimierza i dotyczy niejakiego Mikołaja Cygana (oryg. Micolay Czigan). Prawdopodobnie pochodził z Czech lub z Węgier i dokonał wpłaty podatku wynoszącego połowę grzywny za dzierżawę ziemi w Zapłociu (Acta consul. Casimir., ks. IV, s. 548, AP Kraków, Oddz. III, sygn. K 4) (Mróz, 2002, s. 41).

Należy zaznaczyć, że we wspomnianym dokumencie pojawia się określenie „Cyganie”, a nie „Romowie”.

Obecnie, zgodnie z obowiązującymi wymogami poprawności politycznej, powszechnie uznaje się, że stosowanie tradycyjnych nazw „Cyganie” czy *Gypsies* jest dyskryminujące, gdyż mają one negatywną konotację. Należy zauważyć, że nazwa „Romowie” jako określenie całej zbiorowości pojawiła się bardzo późno, w drugiej połowie XX w., i wcale nie jest ona powszechnie akceptowana przez członków całej tej zbiorowości jako nazwa własna (Mróz, 2007, s. 10).

Autorzy przewodnika po kulturze i historii Romów wyjaśniają tę kwestię w następujący sposób:

Od kiedy pojawiło się nowe nazewnictwo i Cyganów zaczęto nazywać Romami, pojawili się zarówno zwolennicy, jak i przeciwnicy nowej nazwy. Również wśród etnografów i badaczy romskiej kultury występuje rozbieżność poglądów co do stosowania obu tych nazw. Ogólnie przyjęto, że określenie „Cygan” odwołuje się do przeszłości, historii tej grupy, natomiast „Rom” jest to nazwa aktualna, współczesna. Niektórzy spośród badaczy używają wyłącznie nazwy „Rom”, ponieważ słowo „Cygan” ma dla nich złe konotacje. Inni — przeciwnie — nie zgadzają się na określenie „Rom”, uważając je za etykietę odbierającą tożsamość tego narodu, w całym jego bogactwie w muzykę i mieniącym się wieloma barwami blasku cygańskiego dziedzictwa. Trudno przecież nazywać Cyganek „Romką”, a cygańską miłość — miłością „romską”. Stąd bierze się praktyka używania obu nazw zamiennie, traktowania ich jako synonimów (Caban, Kondrasiuk (red.), 2009, s. 8).

W okresie renesansu Romowie byli traktowani jako egzotyczni przybysze, a ich muzyka i rzemiosło cieszyły się popularnością na dworach królewskich i magnackich. Romowie wędrowali w małych grupach, zajmując się kowalstwem, handlem końmi, wróżbiarstwem oraz muzyką. Jednak z biegiem czasu postrzeganie Romów zmieniło się; zaczęto ich marginalizować i wykluczać z ży-

cia społecznego. Wiele europejskich krajów wprowadziło restrykcyjne prawa, mające na celu kontrolę nad populacją romską. W Polsce, podobnie jak w innych częściach Europy, Romowie często byli obiektem dyskryminacji i przemocy.

Wraz z początkiem XVI w. nastąpił zwrot w stosunkach polsko-romskich, był to okres gdy w Europie masowo wprowadzano edykty antyromskie (m.in. w 1496 i 1557 r. w Niemczech). Nowe, liczne grupy Romów skazanych na banicję zaczęły napływać do Polski. Pierwsze dokumenty regulujące ich sytuację w Polsce pojawiają się długo po ich przybyciu, dlatego przez lata mogli przemierzać jej ziemie nieciężeni, unikając pańszczyzny i przywiązania do ziemi (Ficowski, 2000, s. 14). Nastroje społeczne uległy jednak zmianie i w Królestwie Polskim pojawiały się, początkowo nieoficjalne, pisma sprzeciwiające się obecności Romów.

Stawiano Cyganom warunki dostosowania się do życia w Koronie lub banicji. Byli tacy, którzy poddali się asymilacji, a nawet wstąpili do wojska. Ci, którzy jej nie ulegli, posiadali status banity. Na więzienie lub karę narażeni byli już nie tylko sami Romowie, ale także, na mocy ustawy z 1578 roku, osoby, które im pomagały lub ukrywały ich (Ficowski, 2000, s. 14).

W grudniu 1791 r. sytuacja Romów uległa poprawie, na podstawie uchwał sejmku oraz konstytucji wydano uniwersał traktujący o Romach w Polsce, który został podpisany przez Michała Wandalina Mniszcha. Na jego mocy edykty z 1557, 1565 i 1578 r. przestały obowiązywać. Romom nie zagrażała już banicja i mogli decydować się na osiadły tryb życia.

Od 1964 r. stopniowo nasilano działania utrudniające Romom wędrowanie, bezwzględnie egzekwowano wobec nich przepisy, głównie meldunkowe. W rezultacie liczba rodzin koczujących spadła z 1146 w 1964 do nieco ponad 200 w 1970 r. W 1976 r. wędrowało już tylko kilka taborów.

XX wiek to okres największych tragedii w historii Romów, w tym ludobójstwa podczas drugiej wojny światowej, znanego jako Porajmos, w którym zginęło około pół miliona Romów, czyli 30–60% ich przedwojennej populacji w Europie. 2 sierpnia przypada Międzynarodowy Dzień Romskich Ofiar Holocaustu. Datę tę wybrano ze względu na wydarzenia z 1944 r., kiedy to w obozie Auschwitz-Birkenau zagazowano, a następnie spalono ponad 3 tys. Romów (Dębski, Talewicz-Kwiatkowska, 2012; Kaprański, 2012; Bukowski, 2015, s. 57–77; Caban, Koper, 2014; Ficowski, 1985; Kaprański, Martyniak, Talewicz-Kwiatkowska, 2011, s. 7–25).

Po wojnie sytuacja Romów w Polsce nie uległa znaczącej poprawie. Początkowo władze komunistyczne próbowały zintegrować Romów, prowadząc politykę osiedleńczą, co wiązało się z ograniczeniem ich tradycyjnego trybu życia. Pomimo tych działań Romowie nadal napotykali na bariery w dostępie do edukacji, zatrudnienia oraz usług publicznych.

Współcześnie, mimo iż Romowie nadal napotykać liczne wyzwania związane z dyskryminacją i wykluczeniem społecznym, ich sytuacja stopniowo ulega zmianie. Polska jako członek Unii Europejskiej realizuje programy mające na celu poprawę warunków życia Romów i ich integrację ze społeczeństwem większościowym. Wiele inicjatyw skupia się na edukacji, zatrudnieniu, dostępie do opieki zdrowotnej oraz mieszkaniach, jednak wciąż istnieje potrzeba dalszych działań w celu pełnej integracji i akceptacji Romów przez polskie społeczeństwo.

Historia Romów w Polsce to opowieść o przetrwaniu i adaptacji w obliczu trudności, ale także o zachowaniu tożsamości kulturowej i językowej. Pomimo wyzwań społeczność romska wnosi do polskiego społeczeństwa bogactwo kulturowe i różnorodność, która powinna być doceniana i chroniona.

Charakterystyka kultury romskiej. Język, tradycje, wartości

Kultura romska jest bogata i różnorodna, odzwierciedlająca setki lat historii, migracji i interakcji z wieloma narodami. Choć Romowie żyją rozproszeni po całym świecie, zachowali silną tożsamość kulturową, którą cechują unikalny język, tradycje oraz wartości.

Podstawowym elementem kultury romskiej jest język romski (*romani*), należący do grupy języków indoaryjskich, co świadczy o indyjskich korzeniach Romów. Istnieje wiele dialektów języka romskiego, które różnią się w zależności od regionu, w którym mieszkają Romowie. Mimo szerokiej palety dialektów wspólny rdzeń leksykalny i gramatyczny ułatwia wzajemne zrozumienie. Język romski pełni kluczową rolę w zachowaniu tożsamości etnicznej i kulturowej Romów.

Język jest dla Romów swoistym kodem, znanym i używanym niemalże wyłącznie przez nich. (Kołaczek, 2014, s. 65).

Choć nie jest on jednolity i wspólny wszystkim Romom to pełni funkcję spajającą. Spora liczba odmiennych dialektów, często niezwykle mocno różniących się od siebie, nawet w ramach jednego kraju, wynika z wędrownego trybu życia tej grupy (Milewski, 2013, s. 3).

Tradycje romskie są żywo praktykowane i przekazywane z pokolenia na pokolenie, często ustnie. Obejmują one muzykę, taniec, opowieści ludowe oraz święta i uroczystości, takie jak wesela, chrzciny oraz Ederlezi — święto wiosny, które jest jednym z najważniejszych świąt w kalendarzu romskim. Muzyka romska, znana z emocjonalnego wyrazu i improwizacji, wywarła duży wpływ na muzykę klasyczną, jazz i inne gatunki muzyczne na całym świecie.

Podtrzymywanie tradycji posługiwania się językiem *romani* czy przekazywanie go dzieciom to główne obowiązki wynikające z *romanipen* („romskości”), czyli niepisanego kodeksu postępowania i wzajemnych relacji w ramach społeczności romskiej (Szczygielska, 2018, s. 182).

Rodzina i społeczność zajmują centralne miejsce w życiu Romów, z silnym naciskiem na więzi rodzinne i lojalność. Tradycyjnie Romowie żyją w dużych grupach rodzinnych, gdzie starsi są szanowani i pełnią rolę doradców. Honor, szacunek dla starszych i gościnność są głęboko zakorzenione w wartościach romskich.

Ważnym elementem społecznym u Romów jest rodzina. Ma ona charakter patriarchalny, częstokroć jest wielodzietna, patrylokalna (poślubiona kobieta zamieszkuje u rodziny męża), monogamiczna. Na ogół obowiązuje też zasada endogamii (zawieranie małżeństw w obrębie własnej grupy) (Bartosz, 2004, s. 193).

Romowie przywiązują również dużą wagę do swobody i niezależności, co historycznie wiązało się z koczowniczym trybem życia wielu grup. Choć współcześnie większość społeczności romskich na świecie prowadzi osiadły tryb życia (w Polsce nie ma obecnie grup romskich prowadzących wędrowny tryb życia), te wartości nadal mają wpływ na ich społeczne i ekonomiczne decyzje.

Tradycyjne role społeczne w kulturze romskiej są wyraźnie zdefiniowane, przy czym kobiety często zajmują się domem i wychowaniem dzieci, podczas gdy mężczyźni są głównymi żywicielami rodziny. Choć te role zaczynają się zmieniać, zwłaszcza w społecznościach romskich żyjących w bardziej zurbanizowanych i zglobalizowanych środowiskach, nadal są one ważnym aspektem tożsamości kulturowej.

Współczesne społeczności romskie stoją przed wyzwaniami, które wpływają na ich tradycje i wartości, w tym przed dyskryminacją, marginalizacją i trudnościami w dostępie do edukacji, zatrudnienia oraz opieki zdrowotnej. W odpowiedzi na te wyzwania wiele społeczności romskich angażuje się w działalność na rzecz praw człowieka i integracji społecznej, jednocześnie starając się zachować swoją unikalną tożsamość kulturową.

Należy zaznaczyć, że kultura romska mimo zmieniającego się świata nadal jest żywa, dynamiczna i pełna ekspresji, stanowiąc ważny wkład w dziedzictwo kulturowe każdego kraju, w którym Romowie się osiedlili.

Wyzwania związane z integracją społeczną i edukacyjną Romów

Integracja społeczna i edukacyjna Romów to proces wielowymiarowy, który napotyka na liczne wyzwania. Mają zarówno charakter strukturalny, jak i społeczno-kulturowy, co wymaga skoordynowanego podejścia różnych sektorów w celu ich przewyciężenia. Edukacja jest kluczowym czynnikiem umożliwiającym społeczną i ekonomiczną mobilność, jednak dla wielu społeczności Romów w Europie i na świecie dostęp do jakościowej edukacji pozostaje istotnym wyzwaniem. Problemy te wynikają z wielu przyczyn, w tym z głęboko zakorzenionych stereotypów, dyskryminacji, a także barier językowych i kulturowych.

Romowie często napotykają trudności w dostępie do jakościowej edukacji z powodu bariery językowej, braku odpowiedniej infrastruktury edukacyjnej w ich społecznościach lub trudności ekonomicznych, które ograniczają możliwość dojazdu do szkół. Stereotypy dotyczące Romów są powszechne i często negatywne, co ma bezpośredni wpływ na ich doświadczenia edukacyjne. Te uprzedzenia mogą prowadzić do niewielkich oczekiwań ze strony nauczycieli wobec uczniów romskich, co z kolei wpływa na jakość i poziom nauczania. Dyskryminacja w szkołach, manifestująca się segregacją, wykluczeniem społecznym lub bezpośrednio rasizmem, nadal jest ważnym problemem mimo istniejących przepisów prawnych mających na celu jej zwalczanie. Taka atmosfera nie sprzyja tworzeniu pozytywnego środowiska uczenia się i może prowadzić do przedwczesnego opuszczania szkoły przez uczniów romskich.

Jeszcze całkiem niedawno w Polsce zdarzały się przypadki segregacji dzieci romskich w szkołach lub klasach specjalnych, co utrudniało ich integrację z rówieśnikami i ograniczało możliwości edukacyjne. W 2008 r. w Małopolsce zaczęły powstawać klasy-getta, stworzone po to, by dzieci romskie nie mieszały się z polskimi (<https://tvn24.pl/polska/polskie-szkoly-nie-dla-romow-ra65815-ls3712981>). Na Podbeskidziu w jednej ze szkół zbudowano dla nich nawet oddzielne wejścia. W Maszkowicach koło Starego Sącza dzieci romskie uczyły się w innym budynku niż dzieci nieromskie.

W 2008 r. media poinformowały o segregacji narodowościowej w polskich szkołach. Sprawa dotyczyła praktyk dyskryminacyjnych w stosunku do dzieci romskich uczęszczających do szkoły w Maszkowicach w woj. małopolskim. Dyrektor tamtejszej szkoły podstawowej stworzył oddzielne wejście do budynku dla dzieci romskich, z których większość zresztą uczyła się w tzw. klasach romskich o niższym poziomie nauczania. Dyrektor tłumaczył to faktem, że dzieci romskie nie nadążają w nauce za uczniami polskimi, a dzięki obniżonym wymaganiom mogą w ogóle ukończyć szkołę podstawową. Dodać należy, że klasy romskie mieściły się w części budynku charakteryzującej się znacznie niższym standardem (<https://tvn24.pl/polska/polskie-szkoly-nie-dla-romow-ra65815-ls3712981>).

Sam opis tego proceduru w mediach powinien skłonić społeczeństwo do głębszej dyskusji i refleksji. Świadczy on jednak o tym, że w wielu przypadkach Romowie oraz ich dzieci nie są traktowani na równi z innymi obywatelami. Ze względu na czynniki społeczno-ekonomiczne, a także brak wsparcia i zrozumienia ze strony systemu edukacyjnego, dzieci romskie często opuszczają szkołę przed ukończeniem obowiązkowego cyklu edukacyjnego.

Bariery językowe stanowią kolejne wyzwanie dla dzieci romskich. W wielu przypadkach język używany w domu różni się od języka nauczania, co może prowadzić do trudności w zrozumieniu materiału szkolnego i komunikacji z nauczycielami oraz rówieśnikami. Brak odpowiedniego wsparcia językowego w szkołach może zniechęcać uczniów romskich do uczestnictwa w zajęciach i przyczyniać się

do gorszych wyników edukacyjnych (Kołaczek, Talewicz-Kwiatkowska (red.), 2011, s. 7).

Romowie często doświadczają dyskryminacji i stygmatyzacji, co wpływa na ich dostęp do zatrudnienia, mieszkań, opieki zdrowotnej i edukacji. Stereotypy na temat Romów mogą również utrudniać ich akceptację i integrację społeczną. Różnice kulturowe między Romami a większością społeczeństwa mogą prowadzić do nieporozumień i braku zrozumienia. Dla niektórych Romów utrzymanie tradycji i tożsamości kulturowej może być trudne w obliczu presji adaptacji i asymilacji. Wiele społeczności romskich żyje w warunkach ubóstwa, co ogranicza ich dostęp do usług społecznych, edukacji i zatrudnienia. Marginalizacja ekonomiczna utrudnia poprawę warunków życia i integrację społeczną. W niektórych przypadkach brakuje spójnych i efektywnych strategii na rzecz integracji Romów, co sprawia, że działania podejmowane przez różne instytucje są rozproszone i nieefektywne.

Stosunek do Romów w badaniach CBOS-u z 1994 r. charakteryzowała najwyższa deklaracja niechęci (57%, przy najniższej do Słowaków — 9%, którzy okazali się wówczas mniejszością najwyżej akceptowaną), najniższa deklaracja sympatii (11%, przy najwyższej dla Słowaków 45%) oraz najniższa akceptacja przyjęcia do własnej rodziny (55%) (*Stosunek do innych narodów*, 2005, s. 4). W badaniach CBOS-u z 1999 r. zauważyć można korzystną zmianę stosunku do Romów. O 6 punktów procentowych wzrosła sympatia i aż o 15 punktów procentowych zmniejszyła się niechęć do Romów (*Stosunek do mniejszości narodowych*, 1999, s. 5). W badaniach CBOS-u z 2005 r., które obejmowały m.in. postrzeganie mniejszości etnicznych, ustalono, że tylko więcej niż co czwarty badany (26%) nie zgadza się ze stwierdzeniem, „że dobrze jest mieć za sąsiadów ludzi, których kultura i tradycja różnią się od polskiej” (*Stosunek do innych narodów*, 2005, s. 8). Badania CBOS-u z 2013 r. na temat stosunku Polaków do innych narodów pokazały, że w dalszym ciągu Romowie są najgorzej ocenianą grupą, choć należy zaznaczyć, że widoczna jest poprawa stosunku Polaków do nich.

Należy zauważyć, że systemy edukacyjne często są skonstruowane wokół dominującej kultury i wartości, co może sprawiać, że uczniowie z mniejszości etnicznych czują się wyobcowani lub niedostatecznie reprezentowani. Brak materiałów dydaktycznych odzwierciedlających różnorodność kulturową oraz brak nauczycieli pochodzących z mniejszości etnicznych mogą pogłębiać poczucie izolacji. Ponadto tradycyjne role społeczne i wartości w niektórych społecznościach romskich mogą wpływać na percepcję edukacji, zwłaszcza w odniesieniu do edukacji dziewcząt. Niwelowanie tych barier wymaga kompleksowego podejścia, które obejmuje zarówno zmiany polityczne, jak i praktyczne interwencje. Istotne jest promowanie włączenia społecznego i równości w dostępie do edukacji przez:

1. Edukację antydyskryminacyjną. Programy szkoleniowe dla nauczycieli i pracowników oświaty mogą pomóc w przełamaniu stereotypów i budowaniu bardziej inkluzywnych środowisk edukacyjnych (Branka, Cieślikowska (red.), 2010).

2. Wsparcie językowe. Implementacja programów wsparcia językowego dla uczniów, którzy nie mówią językiem nauczania jako pierwszym, może pomóc w zwiększeniu ich szans na sukces akademicki (Cywińska, 2007; Woźniak, 2017, s. 1–14).

3. Uwzględnienie różnic kulturowych. Integracja treści edukacyjnych odzwierciedlających różnorodność kulturową i historyczną może przyczynić się do lepszego zaangażowania i identyfikacji uczniów z mniejszościami z procesem edukacyjnym. (Lewowicki, Szczurek-Boruta, Grabowska, 2014, s. 267–270).

4. Zaangażowanie społeczności. Współpraca z rodzinami i społecznościami romskimi w celu zrozumienia ich potrzeb i wartości może pomóc w kształtowaniu bardziej odpowiednich i skutecznych strategii edukacyjnych (Epstein, 2011; Henderson, Mapp, 2002).

Nauczyciele są często pierwszymi „ambasadorami” wielokulturowości, z którymi młodzi ludzie mają do czynienia, a placówki edukacyjne pełnią funkcję społeczną, która wykracza poza edukację formalną. Są miejscem, gdzie uczniowie z różnych środowisk mogą się spotkać, poznać się i nauczyć współpracy. Dla wielu dzieci i młodzieży szkoła jest pierwszym miejscem, gdzie doświadczają interakcji z osobami pochodzącymi z innych kultur. Tworzenie w klasie atmosfery akceptacji i otwartości na różnorodność jest kluczowe dla budowania poczucia włączenia i przynależności wśród wszystkich uczniów. Konfrontacja ze stereotypami i uprzedzeniami jest nieodzowną częścią edukacji wielokulturowej. Nauczyciele przez odpowiednio zaprojektowane zajęcia mogą pomagać uczniom rozpoznawać i krytycznie oceniać stereotypy oraz uprzedzenia. Edukacja antydyskryminacyjna ma za zadanie nie tylko uświadamiać istnienie dyskryminacji i jej skutki, ale również wyposażać uczniów w narzędzia jej przeciwdziałania.

Zaangażowanie rodziców i lokalnej społeczności w działania edukacyjne jest nieocenione dla promowania integracji i zrozumienia międzykulturowego. Placówki edukacyjne mogą organizować wydarzenia kulturalne, warsztaty i projekty, które zapraszają do współpracy i dialogu między różnymi grupami społecznymi. Takie inicjatywy nie tylko wzbogacają ofertę edukacyjną szkoły, ale również przyczyniają się do budowania społeczności opartej na wzajemnym szacunku i zrozumieniu.

Rozwiązanie problemów związanych z dostępem do edukacji dla Romów wymaga zaangażowania na wielu poziomach społecznych i politycznych. Należy pamiętać, że integracja jest procesem dwustronnym, wymagającym aktywnego uczestnictwa zarówno społeczności romskiej, jak i społeczeństwa przyjmują-

cego. Zdarzają się jednak trudności w zaangażowaniu Romów w programy integracyjne, częściowo z powodu braku ich zaufania do instytucji.

Wyzwania te wymagają kompleksowego podejścia, które obejmowałoby zarówno politykę edukacyjną, jak i szeroko zakrojone strategie społeczne. Kluczowe jest tu promowanie dialogu międzykulturowego, wzmacnianie wsparcia edukacyjnego i społecznego dla społeczności romskich oraz działania na rzecz zwalczania dyskryminacji.

Przepisy prawne i wytyczne dotyczące edukacji wielokulturowej w Polsce

Edukacja wielokulturowa jest podejściem pedagogicznym mającym na celu promowanie równości i sprawiedliwości społecznej w zróżnicowanym społeczeństwie przez uwzględnienie różnorodności kulturowej, etnicznej, językowej i religijnej uczniów. To kompleksowe, przemyślane działanie edukacyjne skupia się na budowaniu wiedzy, umiejętności i postaw, które są niezbędne do efektywnego funkcjonowania w globalnie zintegrowanym świecie (Nikitorowicz, 2020).

W Polsce, podobnie jak w wielu innych krajach, kwestie edukacji wielokulturowej regulowane są przez wiele przepisów prawnych i wytycznych, które mają na celu promowanie integracji społecznej i szacunku dla różnorodności kulturowej. Te regulacje obejmują zarówno dokumenty o charakterze ogólnopolskim, jak i międzynarodowe konwencje, do których Polska przystąpiła. Oto kilka kluczowych elementów prawnych i wytycznych dotyczących edukacji wielokulturowej w Polsce:

1. Konstytucja RP — art. 35 gwarantuje mniejszościom narodowym i etnicznym prawo do rozwoju własnej kultury, do edukacji oraz do udziału w rozwiązywaniu spraw dotyczących ich tożsamości kulturowej (Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej, 1997).

2. Ustawa o systemie oświaty określa zasady funkcjonowania systemu edukacji w Polsce, w tym zasady równego dostępu do edukacji dla dzieci z mniejszości narodowych i etnicznych oraz obowiązek szkół do respektowania ich tożsamości kulturowej (Ustawa o systemie oświaty, 1991).

3. Ustawa o mniejszościach narodowych i etnicznych oraz o języku regionalnym stanowi o prawach mniejszości narodowych i etnicznych, w tym o prawie do nauki języka mniejszości i kultywowania własnej kultury. Wspiera również działania na rzecz edukacji wielokulturowej, promując zrozumienie i szacunek dla różnorodności kulturowej (Ustawa o mniejszościach narodowych i etnicznych oraz o języku regionalnym, 2005).

4. Programy i strategie edukacyjne. Ministerstwo Edukacji Narodowej i inne organy rządowe w Polsce opracowują programy i strategie mające na celu promowanie edukacji wielokulturowej oraz integracji uczniów z różnych środo-

wisk kulturowych. Obejmuje to wytyczne dla szkół dotyczące realizacji treści związanych z edukacją międzykulturową (<https://www.gov.pl/web/edukacja/programy-i-projekty>).

5. Europejska Konwencja Praw Człowieka. Polska, jako członek Rady Europy, jest zobowiązana do przestrzegania Europejskiej Konwencji Praw Człowieka, która chroni prawa do edukacji i zakazuje dyskryminacji (Europejska Konwencja Praw Człowieka, 2018).

6. Deklaracja Praw Dziecka. Polska jest stroną Konwencji o Prawach Dziecka, która podkreśla prawo każdego dziecka do edukacji mającej na celu rozwijanie poszanowania dla własnej tożsamości kulturowej, języka i wartości (Deklaracja Praw Dziecka, 1959).

Mimo że w Polsce istnieją przepisy prawne i wytyczne wspierające edukację wielokulturową, ich skuteczna implementacja wymaga ciągłego zaangażowania zarówno ze strony władz, jak i indywidualnych szkół, nauczycieli, rodziców oraz uczniów. Istotne jest również monitorowanie i aktualizacja tych przepisów, aby odpowiadały one na dynamicznie zmieniające się potrzeby społeczeństwa.

Podsumowanie

Edukacja dzieci romskich w Polsce napotyka liczne problemy i wyzwania, które wymagają kompleksowego podejścia i zaangażowania różnych podmiotów społecznych oraz edukacyjnych. Trudności te obejmują barierę językową, stereotypy i dyskryminację, brak dostosowania programów nauczania do potrzeb kulturowych, a także ograniczony dostęp do wysokiej jakości edukacji. Problemy te są wynikiem długotrwałych uprzedzeń oraz braku wystarczającej wiedzy i zrozumienia międzykulturowego.

Aby poprawić sytuację edukacyjną dzieci romskich, konieczne jest wdrożenie licznych działań i strategii. Wśród nich kluczowe są: wzmocnienie wsparcia językowego, by ułatwić dzieciom romskim naukę w języku polskim; włączenie treści odnoszących się do kultury, historii i języka Romów do programów nauczania, co może sprzyjać wzajemnemu zrozumieniu i szacunekowi; organizacja szkoleń dla nauczycieli z zakresu edukacji wielokulturowej i antydyskryminacyjnej; aktywne angażowanie rodziców romskich i organizacji pozarządowych w proces edukacyjny. Promowanie projektów i inicjatyw edukacyjnych finansowanych przez fundusze krajowe i międzynarodowe może zapewnić niezbędne zasoby na realizację tych celów.

Edukacja wielokulturowa odgrywa kluczową rolę nie tylko w przewycięzaniu barier edukacyjnych dla dzieci romskich, ale również w budowaniu społeczeństwa otwartego i tolerancyjnego. Przez promowanie zrozumienia, szacunku i włączenia osób z różnych środowisk kulturowych edukacja wielokulturowa przyczynia się do

rozwoju postaw opartych na zrozumieniu i akceptacji różnorodności. Jest to fundament, na którym można budować społeczeństwo wolne od dyskryminacji, otwarte na dialog i współpracę między różnymi grupami kulturowymi.

Poprawa sytuacji edukacyjnej dzieci romskich wymaga wspólnych działań na wielu poziomach — od systemowych zmian w edukacji, przez zaangażowanie i współpracę z rodzicami i społecznością romską, po promowanie i wdrażanie zasad edukacji wielokulturowej. Tylko przez takie zintegrowane podejście można osiągnąć trwałą zmianę, która zapewni dzieciom romskim równy dostęp do wysokiej jakości edukacji i równocześnie przyczyni się do budowania bardziej otwartego i tolerancyjnego społeczeństwa.

Bibliografia

- Bartosz, A. (2004). *Nie bój się Cygana. Na dara Romestar*. Sejny: Pogranicze.
- Białek, K. (red.) (2015). *Międzykulturowość w szkole: Poradnik dla nauczycieli i specjalistów*. Warszawa: Ośrodek Rozwoju Edukacji.
- Branka, M., Cieślukowska D. (red.) (2010). *Edukacja antydyskryminacyjna: Podręcznik trenerski*. Kraków: Stowarzyszenie Willa Decjusza.
- Bukowski K. (2015). *Holokaust Romów w niemieckich nazistowskich obozach w Treblince*. W: E. Kópówka (red.), *Treblinka: Historia i pamięć*. Siedlce: Muzeum Regionalne, 71–90.
- Caban, A., Kondrasiuk G., (red.) (2009). *Romowie — przewodnik: Historia i kultura*. Radom: Radomskie Stowarzyszenie Romów Romano Waś — Pomocna Dłoń.
- Caban, A., Koper E. (2014). *Historia Romów i Sinty w obozie pracy i zagłady w Bełżcu*. Radom: Szkolny Związek Sportowy.
- Cywińska, M. (2007). *Rozwijanie umiejętności językowych i komunikacyjnych dziecka*. Poznań: UAM.
- Dębski, J., Talewicz-Kwiatkowska, J. (2012). *Prześladowania i masowa zagłada Romów podczas II wojny światowej w świetle relacji i wspomnień*. Warszawa: DiG.
- Dobrowolska B. (2009). *Kompetencje międzykulturowe uczniów jako funkcja rozumienia problematyki wielokulturowości i świadomości jej roli u nauczyciela. Z pogranicza praktyki i pedagogicznej refleksji*. W: E. Dąbrowa, U. Markowska-Manista (red.), *Między kulturami. Edukacja w wielokulturowej rzeczywistości*, Radom: Instytut Technologii Eksploatacji-PIB, 43–55.
- Epstein, J. L. (2011). *School, Family, and Community Partnerships: Preparing educators and improving schools*. Philadelphia: Westview Press.
- Ficowski, J. (1985). *Cyganie na polskich drogach*. Kraków: Nisza.
- Ficowski, J. (2000). *Cyganie w Polsce*. Gdańsk: Interpress.
- Janusz, G. (2011). *Ochrona praw mniejszości narodowych w Europie*. Lublin: Wyd. UMCS.
- Kapralski, S. (2012). *Naród z popiołów*. Warszawa: Scholar.
- Kapralski, S., Martyniak M., Talewicz-Kwiatkowska J. (2011). *Voices of Memory, 7. Roma in Auschwitz*. Oświęcim: Państwowe Muzeum Auschwitz-Birkenau.
- Kończak, M. (2014). *Etniczna mobilizacja Romów a Unia Europejska: Polska, Słowacja, Węgry*. Kraków: Wyd. UJ.
- Lewowicki, T., Szczurek-Boruta A., Grabowska B. (2014). *Kultura w edukacji międzykulturowej — konteksty teoretyczne i społeczno-polityczne*. „Edukacja Międzykulturowa”, 2014, nr 3, 11–22.
- Milewski, J. (2013). *Sławni Romowie: Leksykon*. Radom: Radomskie Stowarzyszenie Romów Romano Waś — Pomocna Dłoń.

- Mróz, L. (2002). *Dzieje Cyganów — Romów w Rzeczypospolitej XV–XVIII w.* Warszawa: DiG.
- Mróz, L. (2007). *Od Cyganów do Romów. Z Indii do Unii Europejskiej.* Warszawa: DiG—Stowarzyszenie Romów w Polsce—Römischer Institut Historischer.
- Nikitorowicz, J. (2007). *Edukacja regionalna i międzykulturowa.* Warszawa: PWN.
- Nikitorowicz, J. (2020). *Edukacja międzykulturowa w perspektywie paradygmatu współistnienia kultur.* Białystok: Wyd. UwB.
- Paleczny, T. (2007). *Interpersonalne stosunki międzykulturowe.* Kraków: Wyd. UJ.
- Sowa-Behtane, E. (2018). *Dzieci z rodzin wielokulturowych w polskiej szkole.* W: P. E. Gębała (red.), *Edukacja wobec migracji: Konteksty glottodydaktyczne i pedagogiczne.* Kraków: Wyd. UJ, 113–128.
- Szczygielska, E. (2018). *Język romani — przeszłość, teraźniejszość, przyszłość. Społeczne i kulturowe aspekty romskiej mowy, ze szczególnym uwzględnieniem dialektu szczepu Polska Roma.* „Pogranicze. Studia społeczne”, XXXII, 107–123.
- Woźniak, K. (2017). *Education as an element of integration policy — comparative analysis.* „Kultura — Społeczeństwo — Edukacja”, 11, nr 1, 129–147.

Raporty

- Henderson, A. T., Mapp, K. L. (2002). *A New Wave of Evidence: The impact of school, family, and community connections on student achievement.* Austion: Southwest Educational Development Laboratory.
- Integracja uczniów ze środowisk migranckich w szkołach w Europie.* (2019). Warszawa: Fundacja Rozwoju Systemu Edukacji.
- Kołaczek M., Talewicz-Kwiatkowska J. (red.) (2011). *Funkcjonowanie poznawcze i językowe dzieci romskich uczęszczających do szkół podstawowych specjalnych i masowych — konteksty społeczne.* Oświęcim: Stowarzyszenie Romów w Polsce.
- Stosunek do innych narodów.* (2005). Warszawa: CEBOS.
- Stosunek do mniejszości narodowych.* (1999). Warszawa: CEBOS.
- Stosunek Polaków do przedstawicieli mniejszości narodowych mieszkających w Polsce.* (1994). Warszawa: CEBOS.

Dokumenty i akty prawne

- Deklaracja Praw Dziecka (uchwalona przez Zgromadzenie Ogólne ONZ 20 listopada 1959).
- Europejska Konwencja Praw Człowieka po nowelizacji przez Protokół nr 11, 14 i 15 z Protokołem nr 1 oraz Protokołami nr 4, 6, 7, 12, 13 i 16.
- Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r.
- Ustawa o systemie oświaty. Ustawa z dnia 7 września 1991 r. o systemie oświaty, Dz.U., 1991, nr 95, poz. 425.
- Ustawa z dnia 6 stycznia 2005 r. o mniejszościach narodowych i etnicznych oraz o języku regionalnym, Dz.U., 2005, nr 17, poz. 141.

Źródła internetowe

<https://tvn24.pl/polska/polskie-szkoly-nie-dla-romow-ra65815-ls3712981>